

darulfunun ilahiyat

Başvuru: 09.07.2025

Kabul: 21.08.2025

Online Yayın: 10.10.2025

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Fatih Süsleyici'nin, "Fatih Dönemi Tarikat-Devlet İlişkileri" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

Review of "Relations between Sufi Orders and the State in the Age of the Conqueror"
by Fatih Süsleyici

Fatih Süsleyici. *Fatih Dönemi Tarikat-Devlet İlişkileri* (İstanbul: İlahiyat Kitap, 2024), 419 Syf.
ISBN: 978-625-5523-83-9

Abdullah Sami Sümer^{*}

Anahtar Kelimeler

II. Mehmed, Erken Modern, Osmanlı Tasavvufu, Osmanlı, Fatih

Keywords

Mehmed II, Early Modern, Ottoman Sufism, Sufi Orders in Ottoman, Conqueror

Fatih ile mutasavvıfların ilişkisine dair yapılabilecek bir çalışmanın başlığında *gerilim* ifadesini kullanmak, sanıyorum genel geçer Osmanlı tarihçiliği kabullerinde ilk bakışta göze batmayacaktır. Zira Sultan II. Mehmed'in bir hayli dinamik ilişkiler ağı hakkında tek cihetten izah pek kolay da değildir. Nitekim 2024 senesinde Fatih Süsleyici tarafından Tasavvuf Anabilim Dalı çatısı altında bir doktora tezi olarak tamamlanmış ve akabinde kitap halinde yayınlanan çalışma, tam da bu dalgalı denize belirli bir dinginlik atfıyla bakılabileceği iddiasını ileri sürüyor.

* Sorumlu Yazar: Abdullah Sami Sümer (Arş. Gör.), Hitit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye.
E-posta: abdullahsamisumer@hitit.edu.tr ORCID: 0000-0002-0580-0117

Atf: Sümer, Abdullah Sami. "Fatih Süsleyici'nin, "Fatih Dönemi Tarikat-Devlet İlişkileri" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi." *darulfunun ilahiyat* 36, 3 (2026) : 850-854. <https://doi.org/10.26650/di.2025.36.3.1737441>

Bir tasavvuf tarihi çalışması olarak geliştirilen bu eserde Osmanlı tarihçisi işçiliğine de gayret edilmiştir.¹ Burada öne çıkan husus, yazarın literatürü tetkik ederken hesaplaştığı metinlerin ağırlıkla kendi alanında üretilmiş olmasıdır. Bunu yaparken de argümanlara değil, ele aldığı eserlerin kapsamlarına eğilir. Nitekim Osmanlı tarihçiliği içinde ilk cümlede ifade etmeye çalıştığım tartışmalar, bilhassa girişte doğrudan muhatap alınmamaktadır.² Zira burada yazar, eserini karşılaştırdığı metinleri kendi alanından seçerek, Osmanlı tarihçiliği içinde üretilmiş metinleri sadece kullandığını ifade edip, ismen sıralama tertibini tercih etmiştir. Buna rağmen söz konusu tartışmalara metin içinde cevap vermiş olan yazar, çalışmasının argümanı itibarıyla özelde Sultan II. Mehmed'in genelde de devrin Osmanlı sisteminin, aslında tasavvufa ve mutasavvıflara yaklaşımlarında tekil bazı menfi meseleler haricinde olumsuz bir ciheti olmadığını ileri sürmektedir. Söz konusu tekil örneklerin hesabını tüm boyutlarıyla verememekle beraber, bunların da aslında devletin yakın geçmişinde tecrübe ettiği Hurufilik ve Şeyh Bedreddin Vakalarıyla ilintili bir kurumsal refleksle açıklanabileceğini öne sürmektedir. Bunlara ilaveten sultanın vakıf mülkü ve iskan hareketleri ile alâkalı politikalarının, ulema ve meşayih üzerindeki olumsuz etkisine karşı da ya uygulayıcılarının cüzi hatalarına atfederek, yahut bu rahatsızlığı kaydetmiş kaynakları tenkit eden farklı eserleri işaret ederek ve en nihayetinde süreç içerisinde meşayihe dair hassas yaklaşan bir sultan portresi çizen anlatıları vurgulayarak iddiasını savunmaktadır yazar.

Eser esas itibarıyla hemdevir ve müteakip yakın devrin kronikleri, arşiv belgeleri, şeriye sicilleri ve vakfiyeleri gibi temel kaynaklara ilaveten yoğunlukla da hemdevir mutasavvıfların kaleme aldığı yahut vesile olduğu yine devre yakın tarihlenebilecek yazmalardan hareket etmektedir. Yoğun bir kaynak ve isim trafiğini belirli bir akım ve tasnif etrafında sergilemektedir. Bu anlamda toplamda dört bölümden oluşan eser, *Fatih Sultan Mehmed Dönemi Tarikat Faaliyetleri* başlığı altındaki ilk bölümüyle Kâdiriyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye,

- 1 Tarih metodunun Osmanlı veya tasavvuf tarihçileri için ayrı bir şekli olduğunu düşünmüyorum fakat buna rağmen yazarın bilhassa giriş faslında tarih ilminin usullerini ayrı bir araç olarak takdimi, bu şekilde bir tasviri mümkün kılabilir. Ama bu cümleden esas maksat, tarihçiliğin bu iki alanında üretilen çalışma ve argümanlar anlamında farklılıktır.
- 2 Konu hakkında Osmanlı tarihçiliğindeki tartışmalara dair fikirlere, çalışmada doğrudan eser atıflarıyla pek temas edilmemektedir fakat en çok göze çarpan detay, Hasan Karataş'ın başta doktora tezi (*The City as a Historical Actor: The Urbanization and Ottomanization of the Halvetiye Sufi Order by the City of Amasya in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi, 2011) olmak üzere herhangi bir araştırmasına değinilmemiş olmasıdır. Argüman cihetinden doğrudan bu çalışma(lar) ile hesaplaşılması, eseri güçlendirebilecek potansiyel vaad etmekteydi. (Kaynakçada hata bulunan sayfaları da belirterek yazarın daha sonra kullanacağı bir geri bildirimde bulunmak isterim: 343, 348, 354, 367, 368, 369, 371, 372, 377, 378, 382, 387, 388).

Bayramiyye ve Zeyniyye olarak belirlediği tarikatlar ve temsilcilerini sırayla ele almaktadır. Akabinde Osmanlı idaresi ile bu yapı ve isimlerin kesişim noktalarını işaret etmektedir. Yazarın önemli gördüğü bazı vakalar, müteakip bölümler daha tematikleşen bir yapı arz ettiğinde, mükerrer kalmaktadır.³

Tarikat-Devlet İlişkilerinde İlmi Boyut üst başlığı ile tertip edilen ikinci bölüm altında devlet adamları ile mutasavvıfların eser telifindeki ilişkileri, İbnü'l-Arabi ve Mevlana'nın efkarının bu eserler ve tarikatlar üzerindeki tesirleri ile devrin revaçtaki kimi eserlerinin hususiyetleri ve devre tesirleri ele alınmaktadır. Tasviri bir tetkik yapılan bölümde meseleleri katmanlı bir şekilde ele alan yazar, hem bireysel hem de o bireylerin bağlı oldukları tarikatların ifade edilen düşünce ve isimlere karşı tavırlarını, verdikleri eserler üzerinden takip eder. Öte yandan ulema ile mutasavvıflar arasındaki gerilimlerin hangi konu başlıkları üzerinden ilerlediği ve bunlara ilaveten de dönemde kaleme alınmış eserlerin hüviyet ve tarihlendirme çalışmaları bir tasnifle serimlenir. Yazarın da ifade ettiği üzere bilhassa bu kaynak tasnifi de daha önce yapılan denemelerden daha detaylı ve kapsamlı bir vaziyet arz etmektedir ki eserinin sonunda bu verileri, devrin mutasavvıflarının ürettiği eserler (Ek-14, s.407-12), devirde üretilen tasavvuf eserleri (Ek-15, 413-6), meşayihin alanı dışında yazdığı eserler (Ek-16, s.417-8) ve sultana ithaf edilen eserler (Ek-17, s.418-9) olmak üzere dört fasılda tablolastırmıştır.⁴

Tarikat-Devlet İlişkilerinde Sosyal Boyut şeklinde başlıklandığı üçüncü bölümde ise mutasavvıf ve bilhassa da meşayihin eser ve yazılarında dikkat çektiği meseleler, katıldıkları seferler ve bu kaynaklardan hareketle kişilikleri

3 Akşemseddin'den halvet talep eden sultan anlatısı 67, 220, 260, 267; Akşemseddin'in gazilere ganimetleri şehir için harcamaları vaazı 85, 211, 242 gibi sayfalarda tekrar edilerek oluşturulan tertip, bir acıcılık sorunu arz ederken yazarın sultanla meşayih arasındaki ilişki için sık tekrarladığı bilhassa ilk veriyi sadece menakıpnameye dayandırması ve burada olduğu gibi kimi verilere daha temkinli yaklaşmaması (örneğin, s. 265, 277 veya iki farklı menakıpnameye geçtiği için bir savaş esnasında metafiziksel bir olayı gerçekleşmesi muhtemel diye önermesi hakkında bkz. s.250/1 [İlgili anlatının tarih metodu çerçevesinde daha sağlıklı kullanımına bir örnek için bkz. Hamid Algar, "İstanbul'un Fetihden Sonra İran ve Maverâünnehir'den Gelen İlim Akımı," *I. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu: İstanbul, 24-25 Mayıs '96*, (İstanbul: İBB KİDB, 1997), s.146]) da anlatıya hasar veren diğer detaylardır. Zira kimi noktalarda bilhassa mutasavvıfların kaleme aldığı yazmaları tetkik ederken bunlara dair verilerin yayınlarına (örneğin s. 146, 207, 260) veya sadece hitap ile sultanın intisabı iddialarının reddinde (örneğin s. 50, 66, 67) yaptığı, kaynak kullanımındaki yapıcı ve kıymetli tutumu önceki örnekler yüzünden gölgelenebilmektedir.

4 Eklerden sekizi metinde bahsedilen yazmaların farklı varaklarından görseller ve beşi aralarında mektupların olduğu arşiv belgeleri görüntüleridir. Bunlardan biri (Ek-10, s.403) Seydi Halife'nin II. Mehmed'e mektubudur ki yazar bu kaynağın ilk kez tarafından yayınlandığını ifade eder (s.292).

incelenmektedir. Eserin son bölümü olan *Tarikat-Devlet İlişkilerinde Siyasi Boyut* başlıklı faslında ise doğrudan isimler üzerinden gidilerek önce meşayihin sultanla, sonrasında da üst kademede yer almış seçili devlet adamları ile olan ilişkileri tasvir edilmiştir. Faslin son kısmında ise yukarıda ifade edilen, devletin tasavvufa karşı reflekslerini oluşturan önceki tecrübeler ile devrin aktüel iktisadi ve sosyal meselelerinin algılanışına ve bunların etkilerine eğilinmektedir.

Yazar hemen her bölüm başında yahut konu başlangıcında, alâkalı literatürü dipnotta sıralamayı tercih etmiştir. Fakat tekil anlamda, çalışmasını bunlarla bir hesaplasmaya veya etkileşime sokmamaktadır. Bu kısımlar adeta bir ileri okuma listesi gibi yapılır ve fakat güncel veya temel bazı eserlere değinmemiş olması, listeleri bu haliyle de problemlili kılar. Bölüm ve konu içerisinde kullandığı ikincil metinleri ise kritik etmektedir. Böylece müstakil bir tasavvuf tarihi araştırmaları literatürü dikkate alındığında dolaşımdaki kanaatlere önemli bir katkı sağlamaktadır.⁵ Çalışmanın yeni bir kaynak grubunu ağırlığa almasıyla da bu kaynakların tasarrufunda tarihyazımı itibariyle yazara bir teklifte bulunabilme olanağı sağlayacak olsa da kendisi böyle bir arayışa girmemiştir.

Eserin başında zaman ve mekan seçimi hakkında doyurucu bir açıklama yapmayan yazar, bu bağlamlara da maalesef çok dikkat etmemektedir. Nitekim sosyal ve siyasi bağlam, yazarın anlatısında arka planda ve bulanık kalırken, vakalar ve bu zeminin etkileşimi es geçilmiştir. Devri yekpare ve sabit bir fon olarak kullanan yazar, buradaki tek devinimi de meşayihin fikri ve fiziki hareketliliği olarak sunmaktadır. Kronolojik muhasebe bahsinde son olarak, yukarıda bahsedilen temel argümanının etrafını Fatih devrine kadar olan süreçle doldurmasına değinilebilir. Nitekim dönemin meşayihle olan ilişkilerine dair kurulan anlatı genelde II. Bayezid dönemine taşmaktadır. Burada ise sadece tekil olaylarla temas edilen bu dönem genel argüman için zemin sağlamaz. Söz konusu yaklaşımı reddederek aslında halef değil selef devrine bakılması gerektiğini öne sürüyorsa da eserin bunu ifade etmesi ve tartışması beklenirdi. Eserin düştüğü bir diğer hata, ele aldığı isimleri sadece mutasavvıf olarak kabul etmesidir. Yani bir sufi cezalandırıldığında da ödüllendirildiğinde de sadece sufi olduğu için bu tecrübeyi yaşamakta gibi bir plan çıkar karşımıza. Öte yandan sufilerin bağlı oldukları tarikatlarla etkileşimini dikkatle takip etmesi ve hem fikri hem de fiili cihetten bu çatılar altındaki ayrılık ve

5 Bazı detaylarda yer alan ufak hatalar, kitabın omurgasına zarar vermese de farklı son okumaların faydalı olacağını düşündürür. Örneğin 1459'da vefat eden Akşemseddin'in 1463-70 yılları arasında inşa edilen Fatih Camii'nde ayin icra ettiğini belirtmesi (s.86); 1451'de vefat eden Yazıcızade Mehmed'in ilişki ağındaki Mahmud Paşa'yı işaret ederken onu 1454'te erişeceği sadaret makamı ile anması (s.146); 1522'de I. Süleyman tarafından fethedilecek Rodos'a Fatih tarafından 1480'de yapılan seferi fetih olarak belirtmesi (s.239-255) irili ufaklı kronoloji hatalarını teşkil etmektedir.

birleşmeleri tasvir edebilmesiyle söz konusu cemiyetler hakkındaki genel tasvirleri güncellemesi, eserin önemli bir katkısıdır. İlaveten her tarikatın kimi zaman siyasi, kimi zaman fikri konumlanmaları esnasında bireysel tercihlerde farklılıkları ihtiva edebileceğini ileri süren ve genellemelere de temkinli yaklaşılması gerektiğini belirten yazar, eserinin kapanışında “Devlet de siyasi amaç gütmeyen ehl-i sünnet ve’l-cemaat itikadına bağlı tüm tarikatları desteklemiştir” (s.328) şeklinde bir genellemeye yönelir.

Öncelikle kitap olarak basılırken bir tez hüviyetini terk edememesi problemini taşıyan eser, devre dair yapılacak çalışmalar için bakılmadan geçilmesi çok zor bir kaynak hüviyetini her halükârda sergileyebilmektedir. Hülâsa, bir tasavvuf tarihi çalışması olarak ilk ve üçüncü bölümlerdeki dökümü ile tasviri anlamda başarılı bir çalışmadır elimizdeki. Lâkin mevcut Osmanlı tarihçiliği içinde dönem ve söz konusu sosyal gruplara dair literatürün yaklaşımı, konudan daha fazla sosyal gerilim ve iletişim nüansları yakalamak üzerinde hareket ettiği için de eser de ister istemez kendini bu cereyan içinde bulmaktadır. Bu durumda da en azından tezden kitaba olan format değişimi esnasında eserin ağırlık noktasının daha net vurgulanması ve buna göre yeniden düzenlenmesi, belki burada dikkat çektiğimiz soru işaretlerini de kaldırabilecektir.